

Wij tegen het water

LOTTE JENSEN

Wij tegen het water

Een eeuwenoude strijd

UITGEVERIJ VANTILT

Vormgeving omslag: Mijke Wondergem, Baarn
Vormgeving binnenwerk: Martien Frijns, Doetinchem
ISBN 978 94 6004 404 5
© 2018 Lotte Jensen, Nijmegen

Omslag: Reinier Vinkeles (naar Cornelis van Hardenbergh), *Storm voor Nijmegen*, 1799

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Mijnheer de rector magnificus,
Geachte toehoorders,

5

*Denkend aan Holland
zie ik breede rivieren
traag door oneindig
laagland gaan,
rijen ondenkbaar
ijle populieren
als hooge pluimen
aan den einder staan;
en in de geweldige
ruimte verzonken
de boerderijen
verspreid door het land,
boomgroepen, dorpen,
geknotte torens,
kerken en olmen
in een grootsch verband.
de lucht hangt er laag
en de zon wordt er langzaam
in grijze veelkleurige
dampen gesmoord,
en in alle gewesten
wordt de stem van het water
met zijn eeuwige rampen
gevreesd en gehoord.¹*

‘Herinnering aan Holland’ van Hendrik Marsman is een van de bekendste en mooiste gedichten uit de Nederlandse literatuur.² Het werd in 1936 gepubliceerd en is een ultieme uitdrukking van vaderlandgevoel. De



1. Jan Asselijn, *De doorbraak van de Sint-Anthonisdijk bij Amsterdam in 1651*

beginregels staan in het collectieve geheugen gegrift, mede dankzij T-shirts, souvenirs, bloemlezingen en de vele varianten die er in de loop van de tijd op gemaakt zijn.³ Ze roepen een sfeer van nostalgie op en schetsen een typisch Nederlands landschap, waarin boerderijen, rivieren, kerken, olmen en populieren elkaar afwisselen. Dat rustieke plaatje slaat echter om in een dreigend tafereel: wanneer de zon ondergaat, wordt in alle gewesten de destructieve kracht van het water gevreesd.⁴

Marsman verwees naar de eeuwige dreiging van het water in Nederland. Ongeacht waar men woonde, van Vlissingen tot Groningen, van Nijmegen tot Den Helder, overal vormde het water een potentieel gevaar. Een ramp lag altijd op de loer, zo waarschuwde de dichter. De geschiedenis van Nederland geeft hem gelijk, want deze telt een eindeloze reeks watervloeden. Wie het klassieke overzichtswerk van de historisch-geograaf Elizabeth Gottschalk over rivieroverstromingen en stormvloeden in de periode voor 1700 doorbladert, raakt onder de indruk van de honderden overstromingen die het land vroeger getroffen heb-

ben.⁵ Ook in de eeuwen daarna was het vaak raak. Denk bijvoorbeeld aan de Kerstvloed van 1717, het onderlopen van het rivierengebied in 1861 en de Zuiderzeevloed van 1916. Het is alsof Marsman, toen hij dit gedicht schreef, voorvoelde dat de allergrootste ramp nog moest komen. Zeventien jaar na de publicatie van zijn gedicht vond de watersnoodramp van 1953 plaats. Deze zou uitgroeien tot hét ijkpunt in de Nederlandse geschiedschrijving over natuurrampen.



2. Groningen ten tijde van de Kerstvloed van 1717

We beschouwen de strijd tegen het water nog altijd als een belangrijk onderdeel van de Nederlandse identiteit. Publicaties over watermanagement voor een breed publiek appelleren steevast aan een nationaal gevoel dat met een zekere trots gepaard gaat. De twee grote projecten uit de twintigste eeuw, de Zuiderzeewerken en de Deltawerken, vormen de kroonjuwelen van die strijd. Ze bevestigen het beeld dat waterbouwkundige expertise in het DNA van de Nederlanders zit.⁶ Type-rend is de volgende uitspraak in een publiëksboek over het Nederlandse rivierenland: ‘Het kleine Nederland is groot in watermanagement en draagt dat mondiaal uit. Nederlandse baggeraars genieten wereldfaam en de Rotterdamse haven is dankzij de grote rivieren de grootste overslaghaven van Europa.’⁷ Ook hedendaagse

tv-series zoals *Beeld van Nederland. Strijd tegen het water 1953-2050* (2007), *Nederland in 7 overstromingen* (2013) en *Als de dijken breken* (2016) zijn gebaseerd op het idee dat de strijd tegen het water bij uitstek een Nederlands fenomeen is. De laatstgenoemde serie, waarin te zien was hoe de Randstad onder water liep, trok wekelijks maar liefst bijna twee miljoen kijkers. De woorden waarmee dit soort reeksen worden aangeprezen, zijn illustratief voor het nationale vertoog: ‘In geen land ter wereld is de strijd tegen het water zo eeuwenoud en tegelijkertijd nog steeds zo actueel, als in Nederland.’⁸ Maar ook in buitenlandse populariserende publicaties wordt een relatie tussen de strijd tegen water en het karakter van de Nederlanders gelegd. Wat te denken van deze observatie van de in Nederland woonachtige Engelse journalist Ben Coates: ‘The omnipresence of water had [...] a profound effect on the Dutch themselves. Earthy and honest, with nothing to hide, the Dutch people I met were as dependable and unexotic as the landscape in which they lived.’⁹ Hij voegt er nog aan toe dat de waterrijke omgeving de Nederlanders tot hard werken, gelijkheid en samenwerking heeft aanzet.

In meer specialistische publicaties wordt eveneens een relatie verondersteld tussen de Nederlandse identiteit en de strijd tegen het water. De poldermetafoor kent bijvoorbeeld een rijk leven in de geschiedwetenschap, waarin een link wordt gelegd tussen de aloude noodzaak om in een polderlandschap samen te werken en de uniciteit van het land en zijn bewoners.¹⁰ Typisch Nederlands is ook de ‘amfibische cultuur’ ofwel het permanente heen en weer bewegen tussen land en water. De historica Petra van Dam introduceerde deze term om de omgangsstrategieën van Nederlanders met het water te karakteriseren.¹¹

De strijd tegen het water ligt, kortom, diep verankerd in de collectieve voorstelling van de Nederlandse identiteit, maar dat gegeven wordt zelden geproblema-



3. Logo van de televisieserie *Als de dijken breken*, 2016

tiseerd. Hoe is deze beeldvorming tot stand gekomen en waarom is deze zo effectief? Hoe verhouden fictie en werkelijkheid zich tot elkaar? Het komende uur wil ik deze vragen met u verkennen door in te gaan op vier pijlers waarop dit beeld steunt: het vaste beeldrepertoire, rolmodellen, de liefdadigheidscultuur en de herinneringscultuur. Daarbij zal ik ook steeds de aandacht vestigen op tegenverhalen die het veronderstelde typisch Nederlandse karakter van dit beeldencomplex nuanceren. Op die manier hoop ik te laten zien dat het Nederlandse wij-gevoel een culturele constructie is, die bij vlagen heroïsche en mythische proporties aanneemt. Ook zal ik aannemelijk proberen te maken dat dit nationale narratief zo diep in de Nederlandse cultuur verankerd ligt, dat het onze perceptie van de werkelijkheid beïnvloedt – alle contraverhalen ten spijt.

Rampen- en nationalismestudies

Het vraagstuk naar de strijd tegen het water in relatie tot Nederlandse identiteitsvorming is geworteld in twee bloeiende wetenschapsvelden: de *disaster studies* en de nationalismestudies. De disaster studies zijn de laatste jaren aan een ongekende opmars begonnen, mede als gevolg van de klimaatverandering. Het is een

interdisciplinair onderzoeksgebied, waarin met name gamma- en bètawetenschappers het voortouw hebben genomen en waarin het ontwikkelen van technologieën en strategieën om toekomstige natuurrampen het hoofd te kunnen bieden centraal staat.¹² Dat zich zoveel wetenschappers op de disaster studies hebben gestort is overigens eerder onheilspellend dan geruststellend: het veronderstelt dat ons in de nabije toekomst nog veel grote rampen te wachten staan.¹³

De laatste jaren is er meer oog gekomen voor het belang van historische en culturele benaderingen in het rampenonderzoek.¹⁴ Zo hebben historici laten zien dat demografische en sociaaleconomische data gebruikt kunnen worden om te verklaren welke samenlevingen het meest weerbaar zijn in tijden van crises.¹⁵ Daarnaast hebben cultuur- en literatuurwetenschappers erop gewezen dat de omgang met rampen sterk cultureel bepaald is. De media hebben veel invloed op onze waarneming van rampen: teksten en visuele voorstellingen sturen onze interpretatie van deze gebeurtenissen.¹⁶ Neem bijvoorbeeld de watersnoodramp van 1953. Weenigen van u zullen persoonlijke herinneringen aan deze catastrofe hebben, maar dankzij de herhaling van de beelden in de media kunt u zich een heel duidelijke voorstelling maken van deze ramp. Zozeer zelfs, dat u het gevoel kunt krijgen dat u er zelf bij bent geweest. Die levensechte voorstelling is op meer gebaseerd dan televisiebeelden alleen. Denk bijvoorbeeld ook aan educatief materiaal, krantenartikelen of de vele kinderboeken over de ramp, zoals *Ik worstel en kom boven* (1953), *Karel redt zijn moeder* (1993) en *Drijven op een dak* (2009). Dergelijke titels appelleren aan de dappere strijd van de Zeeuwen, waarbij ook kinderen tot helden konden uitgroeien.¹⁷

Het tweede veld is dat van de nationalismestudies. Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw heeft dit onderzoeksterrein, dat zich concentreert op vraagstukken rondom nationale identiteitsvorming en natiebe-



4. Omslag van A. Duyster, *Karel redt zijn moeder*, 1993

sef, grote opgang gemaakt. Een van de vruchtbaarste concepten uit dit domein is dat van de *imagined community* van de politicoloog Benedict Anderson. Hij heeft laten zien dat de media een cruciale rol spelen in de vorming van nationale gemeenschappen: dankzij de opkomst van de massamedia zoals tijdschriften, kranten, film en televisie ontstaan er ‘verbeelde gemeenschappen’. De leden van deze gemeenschap hoeven elkaar niet persoonlijk te kennen, maar ze voelen zich

onderling toch verbonden dankzij het feit dat ze dezelfde nieuwsberichten, teksten en beelden tot zich nemen. Op deze wijze kan het nationale saamhorigheidsgevoel versterkt worden.¹⁸ Denk aan het tegenwoordige effect van nieuwsuitzendingen of voetbalwedstrijden die live worden uitgezonden.

Aan cultuurhistorici hebben we het inzicht te danken dat de wortels van dit soort nationale gemeenschappen verder teruggaan dan de negentiende en twintigste eeuw. De verspreiding van drukwerk in de eigen taal heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld, waarbij religieuze werken (preken, liederen, catechismussen) een bindende functie hebben vervuld.¹⁹ Dit geldt ook voor de totstandkoming van het Nederlandse natiebesef. Volgens de gangbare visie kreeg het gemeenschappelijke natiebesef vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw steeds duidelijker contouren. Dit werd mede aangezwengeld door de Opstand tegen de Spanjaarden. In de zeventiende en achttiende eeuw zette deze ontwikkeling zich voort, om in het laatste kwart van de achttiende eeuw uit te groeien tot een heuse ‘vaderlandcultus’. In de negentiende eeuw nam de politieke ideologie van het nationalisme zo’n hoge vlucht dat we deze eeuw als het hoogtepunt van het nationalisme in Nederland beschouwen. Vaderlandsliefde en heldenverering waren toen even vanzelfsprekend als ademen, lopen en bewegen, en hadden een centrale plaats in allerlei culturele media.²⁰

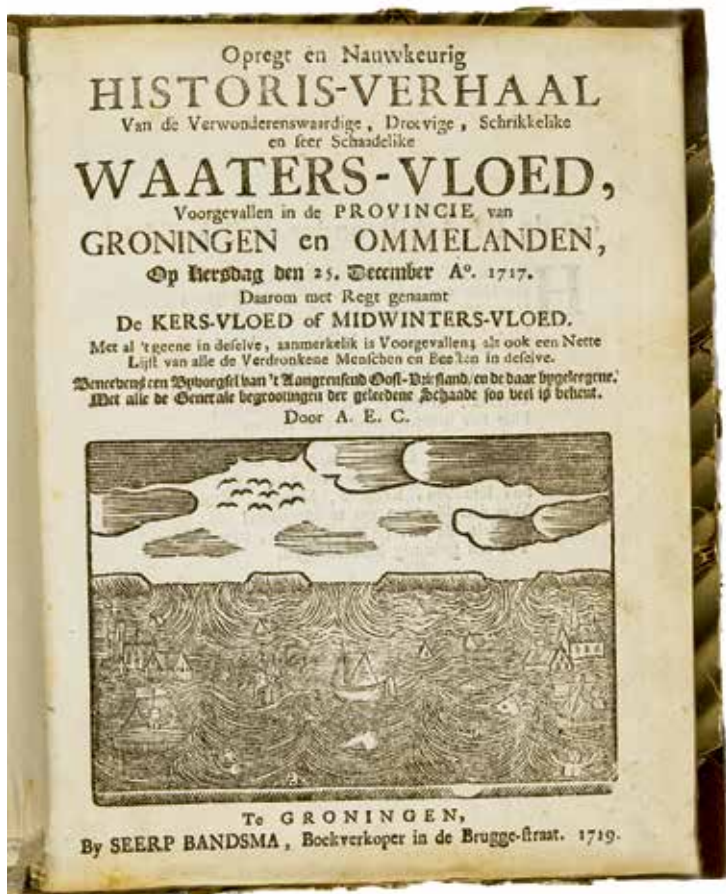
Duidelijk is ook dat het Nederlandse natiebesef vooral in tijden van oorlog een stevige impuls kreeg. Dit wij-gevoel ontstond in relatie tot een vijandige ‘zij’, zoals de Spanjaarden, Engelsen en Fransen. Maar wat gebeurt er als de grootste vijand niet een land, maar de natuur is, bijvoorbeeld het water? Produceert dat eenzelfde soort wij-gevoel? En in hoeverre gaat het daarbij om een inclusief wij-gevoel, dat de kloof tussen arm en rijk, protestant en katholiek, en orangist en patriot overbrugt?²¹

Pasklare antwoorden kan ik hier niet geven, maar wel is duidelijk dat het veld van de disaster studies veel profijt kan hebben van een culturele benadering: de reacties in de media op catastrofale gebeurtenissen kunnen ons nieuwe inzichten bieden in de wijze waarop groepsidentiteiten tot stand komen. Daarbij komen ook de inzichten van de historicus Willem Frijhoff goed van pas. Volgens hem spelen drie elementen een rol in de totstandkoming van collectief identiteitsbesef: verbeelding, benoeming en herkenning. Groepsidentiteiten, dus ook nationale identiteiten, krijgen vorm in verhalen, waarin allerlei eigenschappen worden verbeeld en benoemd. In de eindeloze herhaling van dit soort verhalen schuilt de overtuigingskracht ervan: dankzij de herkenning wordt het wij-gevoel versterkt.²² Daarbij is altijd sprake van een wisselwerking tussen de werkelijkheid en het beeld: beide kunnen elkaar voeden en versterken.²³ Zo is de strijd tegen het water zonder meer geworteld in een historische werkelijkheid, maar de verhalen en visuele voorstellingen van deze strijd zijn minstens zo belangrijk voor de interpretatie van die werkelijkheid.²⁴ Dat beeld kan op zijn beurt de perceptie van de werkelijkheid beïnvloeden. Wie eenmaal de strijd tegen het water als typisch Nederlands beschouwt, zal dat beeld immers overal om zich heen bevestigd zien.

Laten we kijken hoe dit proces van verbeelding, benoeming en herkenning concreet in zijn werk gaat. Hoe produceert de strijd tegen het water een nationaal wij-gevoel?

Vast beeldrepertoire

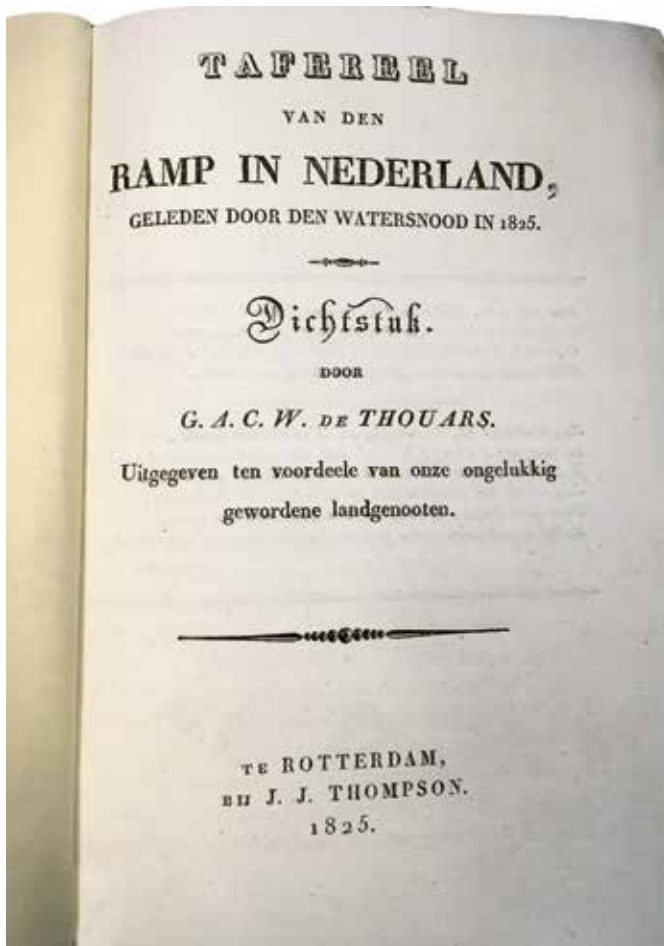
De eerste pijler waarop het nationale saamhorigheidsgevoel steunt, is het vaste beeldrepertoire. Na iedere watersnoodramp klommen schrijvers stevast in de pen om verslag te doen van de traumatische gebeurtenissen. Ze deden dat in allerlei vormen, zoals ooggetuigenverslagen, kronieken, gedenkboeken, verhalen, gedichten,



5. Titelpagina van A.E.C., *Opregt en Nauwkeurig historis-verhaal van de verwonderenswaardige, droevige, schrikkelike en seer schaadelijke watersvloed [...]*, 1719

liederen en toneelteksten.²⁵ Hoewel in ieder genre andere accenten worden gelegd, bevat dit soort watersnoodliteratuur grofweg drie standaard ingrediënten.

Ten eerste weiden auteurs steevast uit over de verschrikkingen die tijdens de ramp hebben plaatsgevonden. In de watersnoodliteratuur wemelt het van de huiveringwekkende scènes, waarbij mensen hun toevlucht zochten op zolder, in bomen of op drijvende stukken hout. Er is ook volop aandacht voor al het verdrinken vee en de ronddobberende lijken. Voor alle duidelijkheid: dergelijke beschrijvingen waren gebaseerd op de



6. Titelpagina van G.A.C.W. de Thouars, *Tafereel van den ramp in Nederland, geleden door den watersnood in 1825*, 1825

keiharde realiteit. De verslagen van de Kerstvloed van 1717 en de overstroming van 1808 bevatten bijvoorbeeld pagina's lange lijsten van verdrinken stuks vee en overleden personen, per dorp en per regio.²⁶

Maar de literatuur voegde daar nog iets aan toe: verbeeldingskracht en emotie. Dit is bijvoorbeeld wat de inmiddels volstrekt vergeten dichter G.A.C.W. de Thouars, die als page bij koning Willem I werkte, over de watersnoodramp van 1825 schreef. Hij was zelf geen ooggetuige van de ramp, maar sprak zijn verbeelding aan:



8. Tafereel van de Sint-Elisabethsvloed van 1421, ca. 1490-1495

*En voor geen afgrond vreest en voor geen noodlot beeft,
Zoo lang dit dierbaar pand nog aan haar boezem leeft.
Des avonds legt zij 't wicht in 't schomlend wiegje neder,
En sust het dan in slaap. En kust het nog eens teder [...]
Een felle vloed daagt op en neemt het wiegje meê,
En 't hulkje drijft weldra op 't midden van de zee.²⁸*



9. Jan Luyken, *Watersnood in Groningen*, 1686



10. Titelpagina van Adriaan Loosjes, *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal*, 1808

20



De dichter beschrijft vervolgens hoe het wiegje omslaat en hoe het kindje door de zee wordt verzwolgen. Verzenlang weidt hij uit over het peilloze verdriet van de moeder die zich moet troosten met de gedachte dat ze haar zuigeling in het hiernamaals terug zal zien.

Het beeld van het kindje in de drijvende wieg zien we door alle eeuwen heen in de verbeelding van watersnoodrampen terugkeren. Van het paneel van de Sint-Elisabethsvloed tot de watersnood van Groningen in 1686, van treurspelen tot liederen: steeds opnieuw gebruikten prentenmakers en schrijvers dit beeld, dat ook sterk Bijbels ingekaderd was – denk aan het verhaal over Mozes in het mandje – om op de gemoederen van het publiek in te werken.²⁹ Dat leidde soms tot hoogst onwaarschijnlijke scènes. Neem bijvoorbeeld het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal* (1808) van de Haarlemse dichter en uitge-

ver Adriaan Loosjes. Met dit stuk, dat handelde over de Allerheiligenvloed van 1555, wilde hij geld ophalen voor de slachtoffers in Zeeland. Op zeker moment ziet Willem een wiegje drijven met een kind erin en roept uit: ‘Wat drijft daar op die golf? Ach!, zoo ’k mij niet bedrieg, / Het is een teenen korf [mand van dunne takken]. – Neen, God! Het is een wieg’.³⁰ Met hulp van anderen weet hij de wieg uit het water te tillen en tot zijn grote verrassing blijkt het dan zijn eigen kind te zijn, dat hij al dood waande. Even later blijkt ook zijn vrouw gered te zijn, die haar zuigeling intens gelukkig aan het hart drukt, terwijl Willem haar toespreekt: ‘Gij leeft, God zij geloofd. Gij zult uw kind aanschouwen. / Het bleef in zijne wieg voor ramp en dood bewaard!’³¹

21

Overigens waren dergelijke taferelen niet altijd aan de fantasie ontsproten: er zijn genoeg kranten- en ooggetuigenverslagen die melding maken van rondrijvende houten manden of wiegen. Zo wist een dappere sergeant bij Kampen in 1825 een wiegje op te vissen met daarin twee baby’s van nog geen veertien dagen oud. Ze overleefden de ramp.³²

Dat brengt me op het tweede vaste ingrediënt van de watersnoodliteratuur: de wonderbaarlijke reddingen. Illustratief voor deze trend is een beschrijving over de Kerstvloed van 1717 van de hand van de predikant Gerardus Outhof. Hij was geboren in Amsterdam, maar werkte en woonde tijdens de ramp in de Duitse plaats Emden, die eveneens getroffen werd. Midden in de nacht vluchtte hij met zijn vrouw naar de zolder, waar ze zich warm probeerden te houden met een zelfgemaakt vuur. Hij beschreef niet alleen zijn eigen ervaringen, maar gaf ook een totaaloverzicht van alle gebeurtenissen in Groningen en omstreken. Hij stond uitgebreid stil bij de vele wonderbaarlijke reddingen die tijdens deze kerstnacht plaatsvonden. Zo zocht Roelof Harms uit Nieuwkerk zijn toevlucht op het dak van zijn huis, maar hij dreef weg. Hij wist uiteindelijk een boom te grijpen bij de kerk van Suurdijk, waar hij uren bleef zitten, tot-

dat hij in de kerk kon afdalen. Een echtpaar uit Pieterburen en hun zes kinderen zochten hun heil op een hooibaal op zolder. Ze spoelden het huis uit, waarbij alle kinderen jammerlijk verdronken. Het echtpaar bleef behouden omdat zij zich aan een boomstronk wisten vast te klampen. Of wat te denken van de molenaar die tweemaal werd gered: in 1715 was hij met huis en al weggedreven op de Eemsvliet en twee jaar later was het opnieuw raak. Beide keren wist hij te overleven door een boomstronk te grijpen. Hoe treurig sommige verhalen ook waren, de miraculeuze reddingen moesten de lezer van Gods voorzienigheid overtuigen. Outhof voer uit tegen ‘ongodisten’ en atheïsten die dit soort gebeurtenissen aan het blinde toeval toeschreven.³³

En daarmee komt het derde element in beeld, de godsdienstige moraal. De beschrijving van alle ijselijke tafereelen en wonderbaarlijke reddingen diende uiteindelijk maar één hoger doel, namelijk de lezers of toehoorders ervan te doordringen dat Gods hand overal zichtbaar was. Hij strafte de mensheid om haar zonden en het was dus zaak om na de ramp meer godvruchtigheid te tonen. Literatuur over rampen was doordrongen van deze stichtelijke boodschap, die keer op keer werd herhaald. Zo ook in de talloze stichtelijke liederen die aan watersnoden werden gewijd, en waarin Gods almacht steeds opnieuw werd benadrukt. Ik citeer uit een lied over de watersnoodramp van 1799: ‘Valt voor zyn Sceptermacht / Als willig Onderdaan / Eerbiedglyk te voet, / En vreest zyn magt voortaan’.³⁴ Indien de mensen niet tot inkeer kwamen, zouden ergere rampen in het verschiet liggen. En dat zouden weleens weer overstromingen kunnen zijn, want God maakte gebruik van het element dat in Nederland het meest voorhanden was: ‘In dese leege waterachtige Landen, die in ’t water beslootten leggen, is het Water het voornaemste Element, dat Godt oock veel gebruyckt om sijne straffen in dese gewesten om de sonden der Inwoonders uit te voeren’, aldus de gereformeerde zeventiende-eeuwse Haarlemse

predikant Jacobus van Oudenhoven in 1682.³⁵ Dit standaardrepertoire kende allerlei schakeringen die ook in de loop der eeuwen een ontwikkeling doormaakten. Zo veranderde het beeld van een harde, straffende God geleidelijk aan in een veel mildere God, en gingen auteurs verschillend om met de rol van technologische innovaties.³⁶ Globaal gesproken maakten auteurs echter gebruik van dezelfde terugkerende elementen.

Tegengeluiden die het vaste beeldrepertoire ondergraven zijn er echter ook. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond er stevige kritiek op het clichématige karakter van de watersnoodliteratuur. De auteurs werden beticht van gemakzucht en onoprechtheid. Wanneer het waterpeil steeg, zo schreven de critici, daalde het niveau van de literatuur. Ze hadden een punt. Verzen als ‘Wat perst dees Watervloed al water uit myne oogen! / Ik meng die zoute plas met myne zilte traanen’ blinken niet bepaald uit in elegante beeldspraak.³⁷

De letterkundige C. van Erlach van der Bilt la Motte haalde na de watersnoodramp van 1855 snoeihard uit naar de vierde- en vijfderangs dichters die de markt overspoelden met hun waterige poëzie. In het essay ‘Watersnood-Fantasiën’ voert hij de fictieve dichter Albert Montanus ten tonele, die alles ervoor over heeft ook een schitterend watersnoodgedicht te schrijven. Op zijn koude zolderkamer laat hij zich door het ‘heilig dichtervuur’ verwarmen:

*En Albert Montanus, werkt en zweet en zwoegt; ‘golven’,
’t is zoo’n prachtig woord, zoo’n verheven woord, dat in
een watersnood-vers als te huis behoort, maar lieve God,
wat zal er op rijmen; ‘bedolven’ heeft hij reeds eenmaal er
op laten volgen; ‘verbolgen’ dat gaat toch ook geen twee-
maal, als was ’t voor eene keer als een dichterlijke vrijheid
te verontschuldigen; wat rest hem nu nog?
– ‘Kolven’ dat klinkt goed, maar in ’s Hemels naam, hoe over-
streaming en kolven met elkander in verband te brengen?*

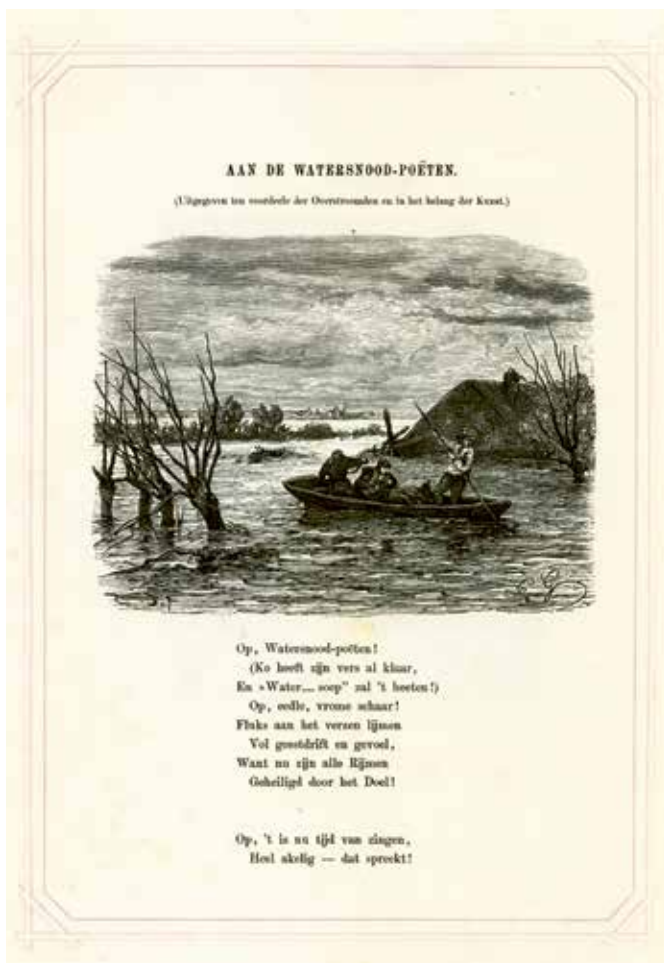
– ‘Wolven’ dan; ha! Dat zou kunnen gaan en hoewel ’t ook al vrij dubieus is, of ooit de watersnood iets met wolven zou kunnen te maken hebben, ’t is toch nog uit de slechte, ’t allerbeste, [...].³⁸

24

De dichter kan zijn geluk niet op wanneer hij zijn naam en vers in de etalages van iedere boekwinkel ziet prijken. Enigszins hypocriet was Van der Bilt la Motte overigens wel, want hij leverde zelf twee prozabijdragen aan de liefdadigheidsbundel *Charis. Proza en Poëzy*, die datzelfde jaar ten behoeve van de slachtoffers in Gelderland werd uitgegeven.³⁹

Ook het toonaangevende culturele tijdschrift *De Gids* maakte korte metten met de watersnoodliteratuur. De criticus Hendrik Jan Schimmel voer uit tegen de vele onwaarschijnlijke taferelen, wonderbaarlijke redden en plastische clichés. De ijdelheid en eigenliefde van de watersnooddichters was ronduit stuitend.⁴⁰ De criticus Conrad Busken Huet hekelde eveneens de onoprechtheid van de dichters en sprak van ‘fabriekswerk’.⁴¹ Hij richtte zijn pijlen met name op Hendrik Tollens, die hij als de oervader van de watersnoodliteratuur beschouwde. Deze ‘dijkbreukzanger’ had volgens Huet het model geleverd met zijn gedicht ‘Klara en Ewoud’. Met snikkende uithalen beschrijft Tollens daarin de rampzalige taferelen die zich na een watersnoodramp voordoen: drijvende lijken, gespleten gezinnen en brullend vee, het hele arsenaal aan clichés komt langs. Ook de geliefden Klara en Ewoud zijn tijdens de ramp gescheiden geraakt. Zij is opgevangen op een zolder samen met haar zuigeling, maar ze weet niet waar haar echtgenoot is:

‘Och, Ewoud, Ewoud!’, snikt ze, en zijgt vertwijflend neder
Haar wanhoop weer ten prooi; en wringt de handen weder,
En kust het kind op nieuw, dat, hangende aan haar mond,
*Haar natte wangen streelt, als of ’t haar wél verstond.*⁴²



11. P.A. de Génestet, 'Aan de watersnood-poëten', in: *Nalezing. Leekedichtjes: gedichten*, 1879, met een illustratie van Ch. Rochussen

Na vele omzwervingen weet Ewout echter zijn geliefde Klara terug te vinden en vallen ze elkaar in de armen. Ze loven eendrachtig de Oppermacht, die hen uit deze benarde situatie heeft gered.

Clichés, onoprechtheid en fabriekswerk: de watersnoodpoëten kregen de wind van voren. Dit soort kritiek laat vooral zien hoe vastgeroest het beeldrepertoire was en hoe moeilijk het was om daaraan te ontsnappen. De critici hekelden ook de onoprechte bedoelingen van de schrijvers, die meelifften op de golf van waters-

noodliteratuur en louter uit waren op het vergroten van hun naamsbekendheid. De kritiek werd het scherpst verwoord door de dominee-dichter P.A. de Génestet in zijn vers 'Aan de Watersnood-poëten':

*Op, Watersnood-poëten!
 (Ko heeft zijn vers al klaar,
 En 'Water ... soep' zal 't heeten!)
 Op eedle, vrome schaar!
 Fluks aan het verzen lijmen
 Vol geestdrift en gevoel,
 Want nu zijn alle Rijmen
 Geheiligd door het Doel!
 [...]*

*En wil 't niet spoedig lukken,
 Dan laat ge, hier en daar,
 Maar zoo wat streepjes drukken*

Dat staat verschriklijk naar!⁴³

12. Monument in Alverna ter herinnering aan het bezoek van koningin Wilhelmina en prins Hendrik aan het rampgebied in 1926



Rolmodellen

De tweede pijler van het Nederlandse watervertoog vormen de rolmodellen: bij iedere ramp traden helden en heldinnen naar voren aan wie het publiek zich kon spiegelen. Ook de allerhoogste burger, de vorst of vorstin, kon zo'n voorbeeldfunctie hebben. Zo vervulden de Nederlandse koningen en koninginnen een sleutelrol in de strijd tegen het water. Iconisch zijn de beelden van koningin Wilhelmina die de getroffen en van de watersnoodrampen van 1916 en 1926 bezocht. Ze liet zich in een bootje rondvaren en betuigde haar medeleven aan de dorpelingen. Ze werd bovendien de peettante van een meisje dat in de stormnacht van 13 op 14 januari 1916 werd geboren.⁴⁴ Monumenten in Spakenburg en Alverna herinneren aan de bezoeken van Wilhelmina en prins Hendrik aan het rampgebied. Nog bekender zijn de beelden van koningin Juliana die, uitgerust met kaplaarzen, Zeeland in 1953 bezocht. Koningin Beatrix trad in haar voetsporen door in regenlaarzen de getroffen en in Limburg te bezoeken. En niet voor niets besloot Willem-Alexander zich te profileren op het terrein van het watermanagement en waterbeheer, hetgeen hem de bijnaam 'waterprins' opleverde.⁴⁵

Ze zetten daarmee een traditie voort die in de negentiende eeuw was begonnen door een Fransman. Lodewijk Napoleon was de eerste Nederlandse vorst die begreep dat rampen van nut konden zijn bij het legitimeren van zijn macht. Hij was in 1806 door zijn broer, Napoleon Bonaparte, tot koning van het Koninkrijk Holland benoemd, een functie die hij vier jaar bekleedde. Tijdens zijn regeringsperiode werd het land maar liefst driemaal getroffen door een grote ramp: de buskruitramp van Leiden in 1807, een grote overstroming in Zeeland in 1808 en het onderlopen van grote delen van het rivierengebied in 1809. Bij deze catastrofes wist hij zich te profileren als een vader van het volk, die er alles aan deed de slachtoffers te helpen.⁴⁶ Zo stelde hij niet alleen financiële middelen ter beschikking, maar hij stelde in 1807



13. Koningin Juliana bezoekt in 1953 het rampgebied

14. Koning Beatrix bezoekt het ondergelopen gebied in het Limburgse Arcen in 1995

ook paleis Huis ten Bosch open voor slachtofferhulp. Daarnaast coördineerde hij nationale inzamelingsacties en bemoeide hij zich actief met de dijkzorg.⁴⁷ Hij was een voorstander van gecentraliseerde waterstaatszorg en zette direct een grootscheepse reorganisatie van de waterstaatsdienst in gang. Het zou in 1810 leiden tot de invoering van de Dijkwet, die het dijkonderhoud op nationale schaal beoogde te uniformeren.⁴⁸

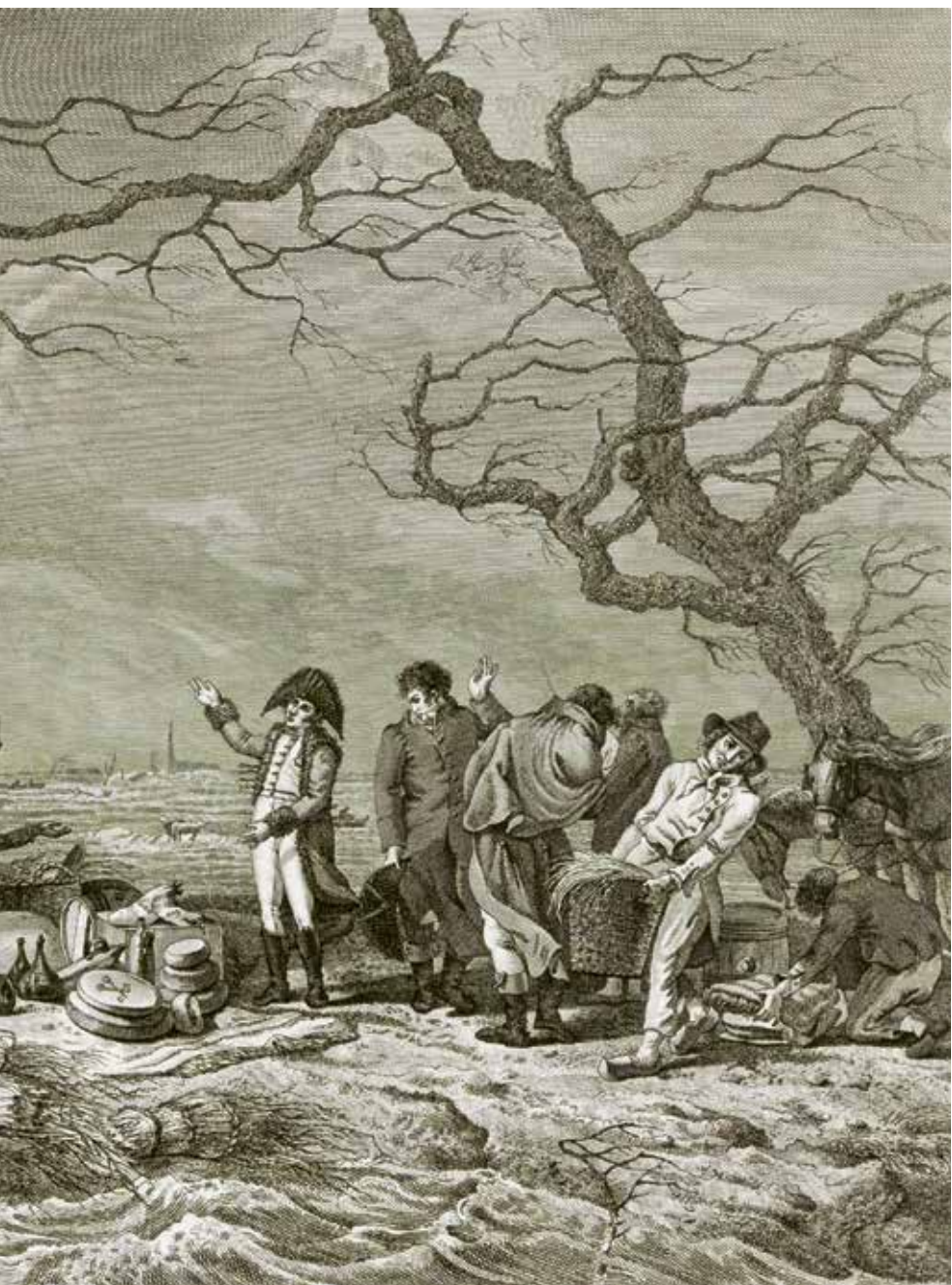
Voor zijn reputatie als goede vorst was iets anders echter nog belangrijker: het persoonlijk bezoeken van de rampgebieden en het praten met de nabestaanden en slachtoffers. Door zijn medeleven te betuigen liet hij

zien dat hij begaan was met zijn volk. Hij waagde daarbij zelfs zijn eigen leven. Tijdens een bezoek aan het rampgebied in 1809 dreigde Lodewijk Napoleon met zijn koets ingesloten te raken door het opkruisende ijs op de Dalemse dijk. En toen enkele dagen later het water Gorinchem bedreigde, bleef hij in de stad om de bewoners moed in te spreken. Intussen stuurde hij zijn manschappen aan om de doorgebroken gaten in de bedijking te dichten.⁴⁹ Lodewijks inzet voor de plaatselijke bevolking werd breed uitgemeten in de pers. ‘Geene plaats of dorp werd dus ook door den Koning gepasseerd of er werd troost geschonken, voor de armen en noodlijdenden gezorgd’, noteerde de waterstaatsbeambte Hendrik Ewijk bijvoorbeeld.⁵⁰ Diens minutieuze verslag van de gebeurtenissen laat zich lezen als één grote lofzang op de koning. Dat beeld werd ondersteund door tal van prenten, gedichten en krantenberichten die eveneens de menslievendheid van de koning benadrukten. Het leverde hem de bijnaam ‘père des malheureux’ ofwel vader van de ongelukkigen op.⁵¹

Propagandistische publicaties van staatswege speelden een belangrijke rol in de positieve beeldvorming rond Lodewijk Napoleon. Dat beeld was echter ten dele een geconstrueerd beeld, want er zijn ook bronnen die een ander verhaal vertellen. Niet iedereen kon de goedaardigheid van de vorst namelijk waarderen. Verschillende dichters benadrukten bijvoorbeeld dat ze in alle opzichten een rampzalige tijd meemaakten. Het kon geen toeval zijn dat er uitgerekend onder het bewind van een Franse koning zoveel rampen plaatsvonden. Sinds de oude republiek in een monarchie was veranderd, was het ieder jaar raak.⁵² Veelzeggend was ook dat de zojuist al genoemde Loosjes in zijn treurspel over de watersnoodramp in Zeeland iedere verwijzing naar de koning achterwege liet. Wel liet hij een kluzenaar aan het woord, die treurde om de algehele ondergang van zijn vaderland – een verwijzing naar het in zijn ogen verwerpelijke Franse regime.⁵³



15. Lodewijk Napoleon deelt eten, drinken en dekens uit aan slachtoffers van de watersnood in Gelderland, 1809





16. Lodewijk Napoleon op de Dalemse dijk, 1809

De venijnigste kritiek kwam van de radicale republikeinse publiciste Maria Aletta Hulshoff. In haar *Waarschouwing tegen de requisitie* van april 1809 haalde ze snoeihard uit naar diegenen die positief hadden geoordeeld over het optreden van Lodewijk Napoleon bij de recente watersnoodrampen die het land getroffen hadden. Hoe konden zij deze man, die het dijkbeheer aan onbekwame lieden had overgelaten, nu menslievend noemen? Honderden mensen waren verdronken, duizenden stuks vee verdronken, en dat alles was veroorzaakt door zijn ‘verkeerde orders omtrend de Dijken’.⁵⁴ Intussen schonk hij slechts een klein gedeelte van zijn schatten weg, die hij ‘uit ’s Lands Schatkist’ had onttrokken, om de mensen tegemoet te komen. Pure huiachelarij, aldus Hulshoff.⁵⁵

Op het beeld van de zorgzame koning, die bij rampen zijn beste beentje voorzette, valt dus het nodige af te dingen. Tegelijkertijd heeft de positieve beeldvorming, die mede door hemzelf werd gecreëerd, zijn uitwerking niet gemist. Na Lodewijk Napoleon eisten alle volgende koningen een centrale rol op in het water-

beheer en profileerden zij zich bij rampen. Dat gold met name voor koning Willem III, die kosten noch moeite spaarde bij de grote overstromingen van 1855 en 1861. Hij schonk grote bedragen, coördineerde collectes en bezocht verschillende malen de getroffen gebieden. Op tal van prenten is hij afgebeeld als een betrokken vorst te midden van zijn volk. Ook werd zijn optreden geprezen in liederen over de watersnood. Exemplarisch is de volgende strofe:

*Geen Vorst kan zich vergelijken,
Die zijn onderdanen meer bemind,
Die met zoveel deugden kan prijken,
Van de ongelukkigen is hij een vrind;
Daar hij niets ontziet, wat er ook geschied,
Verlaat hij ons in rampen niet.
Dierbaar Oranje blijft in stand,
Leve de Koning en het vaderland.⁵⁶*

Het Nederlandse volk bedankte op zijn beurt de koning met een kostbare Statenbijbel en een groots monument te Leeuwen aan de Waalbandijk.⁵⁷

Behalve de vorsten is er nog een categorie rolmodellen die genoemd moet worden en dat zijn de gewone burgers. Zij waren het die in ongewone omstandigheden buitengewone prestaties verrichtten door anderen te redden van de dood. Hun heldendaden werden veelal beloond met premies, getuigschriften en medailles, uitgekeerd door bijvoorbeeld de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen (opgericht in 1767) en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (opgericht in 1784).⁵⁸ Hun heldendaden werden uitgebreid gememoreerd in gedenkboeken, lofdichten en krantenartikelen. De dichteres Petronella Moens bracht in haar poëtische jammerklacht over de watersnoodramp van 1825 een huldebetoon aan alle Nederlandse helden die hun leven hadden gewaagd om anderen te redden:



17. Koning Willem III te Brakel, 24 januari 1861

*Wie, Neêrlands heldenkroost! wie schetst uwe ed'le daden?
 Uw zelfopoffring in der broed'ren jongsten nood?
 Hier gaart ge uit 's vijands val geen trotsche lauwerbladen.
 Neen, braven! Uw triomf is 't redden van den dood.
 Met onweêr strijdend, en met stuivend schuim bedolven,
 Waagt zich de menschenvriend vol fierheid op den vloed,
 Hij stuurt met forsche vuist zijn hulkje door de golven,
 En vliegt het bang gekerm des drenk'lings te gemoet.
 De winden sling'ren hem langs weggespoelde dorpen,
 Waar nog de wanhoop gilt. Hier biedt hij veegen hulp,
 En redt verzwakten – lang van golf tot golf verworpen
 [...].⁵⁹*

Steevast werd het typisch Nederlandse karakter van de watersnoodhelden geprezen: ze blonken uit in eenvoud, moed en barmhartigheid.

Opnieuw moeten we onze ogen echter niet sluiten voor tegenverhalen. Controversiële helden waren er namelijk ook. In 1825 raakte de 33-jarige Friese visser Harmen Jans Groen bijvoorbeeld in opspraak. Volgens de *Leeuwarder Courant* had hij maar liefst 58 mensen-



18. Het volksgeschenk aan koning Willem III voor zijn inzet bij de watersnoodramp van 1861: een statenbijbel

levens en enkele stuks vee gered tijdens de watersnoodramp.⁶⁰ Er werd een oproep gedaan om geld voor deze dappere, armlastige visser in te zamelen, maar spoedig erna doken er geruchten op die hem in een kwaad daglicht stelden. De kwestie liep zo hoog op dat een speciale onderzoekscommissie van het departement Leeuwarden van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zich over de zaak moest buigen. Nadat de commissie allerlei getuigen had gehoord, werd Groen gerehabiliteerd. Het commissielid Robidé van der Aa maakte alle stukken openbaar en voorzag deze van een uitgebreide toelichting en een lofzang op de visser. De opbrengsten van die uitgave kwamen ten goede aan Groen.⁶¹ De al genoemde dichter De Thouars schreef op zijn beurt weer een lofdicht op Robidé van der Aa, die had aangetoond dat 'regte zielenadel' ook onder arme mensen te vinden was:

*Ons Vaderland teelt zulke helden!
Dit roepen wij met geestdrift uit,
En dichters, die hunn' roem vermelden,
Op de oude Nederlandsche luit.*⁶²

36

En zo kon iedereen opgelucht ademhalen: de armlas-tige visser bleek toch het gedroomde rolmodel te zijn, aan wie de Nederlander zich kon spiegelen. De lasterpraatjes werden gedoofd met ronkende zangen op de nationale heldenteelt, in het bijzonder Harmen Jans Groen: 't Is hij, die wars van valsche glorie, / Nooit ophoudt andren wel te doen, / Grif, grif zijn' naam in 's lands historie; – 't is GROEN!', luidde het jubelende commentaar van Robidé van der Aa.⁶³

Harmen Jans Groen werd tot prototype Nederlandse held gepromoveerd dankzij de media. Toen hij van zijn sokkel dreigde te vallen, stelden aanhangers alles in het werk om hem van alle blaam te zuiveren. De hele affaire laat zien dat heldendom niet altijd vanzelfsprekend was en ter discussie kon komen te staan. Er zijn ook gevallen bekend van personen die misbruik maakten van rampen. Zo werden er stevige maatregelen genomen na de watersnoodramp van 1820 om plundering van goederen en huisraad te voorkomen. Iedere persoon die zich in een vaartuig op het water begaf, moest een bewijs van toestemming, ondertekend door de schout van zijn gemeente, kunnen laten zien. Wie dat niet kon, kreeg een hoge boete en het schip werd in beslag genomen. Ook moesten aangespoelde goederen aangemeld worden bij de schout, opdat deze aan de rechtmatige eigenaar konden worden terugbezorgd of verkocht ten bate van de gemeenschap. Overtreding werd zwaar bestraft om anderen af te schrikken.⁶⁴ Rond de watersnoodramp van 1855 werden eveneens verschillende onregelmatigheden geconstateerd. Zo lijkt de gemeente Ede de schade te hebben overdreven; het teveel aan uitgekeerde schadevergoedingen moest worden terugbetaald.⁶⁵ Er ontstonden ook conflicten

19. Zilveren penning ter
herinnering aan de watersnood
van 4 op 5 februari 1825



37

tussen burgers en gemeenten over de geboden hulp. Zo raakte de burgemeester van Veenendaal in conflict met enkele wevers over de geboden hulp; de wevers stelden hun situatie volgens hem nadeliger voor dan deze in werkelijkheid was.⁶⁶ In het algemeen lijkt de verdeling van goederen na overstromingen echter eerlijk te zijn verlopen, al moet hier nog verder onderzoek naar verricht worden.⁶⁷

Liefdadigheid

De liefdadigheidscultuur is de derde pijler waarop het nationale wij-gevoel is geschraagd. Het tonen van naastenliefde vanuit christelijke motieven speelde van meet af aan een belangrijke rol bij watersnoodrampen. In de media werd dit als een typisch Nederlandse eigenschap aangeprezen: Nederlanderschap en barmhartigheid gingen hand in hand.

Aanvankelijk werd liefdadigheid op een lokale en incidentele basis georganiseerd, zonder grootschalige infrastructuur. In de achttiende eeuw veranderde dat en werden lokale autoriteiten bijgestaan door het garnizoen en burgers in genootschappen, kerken en lief-

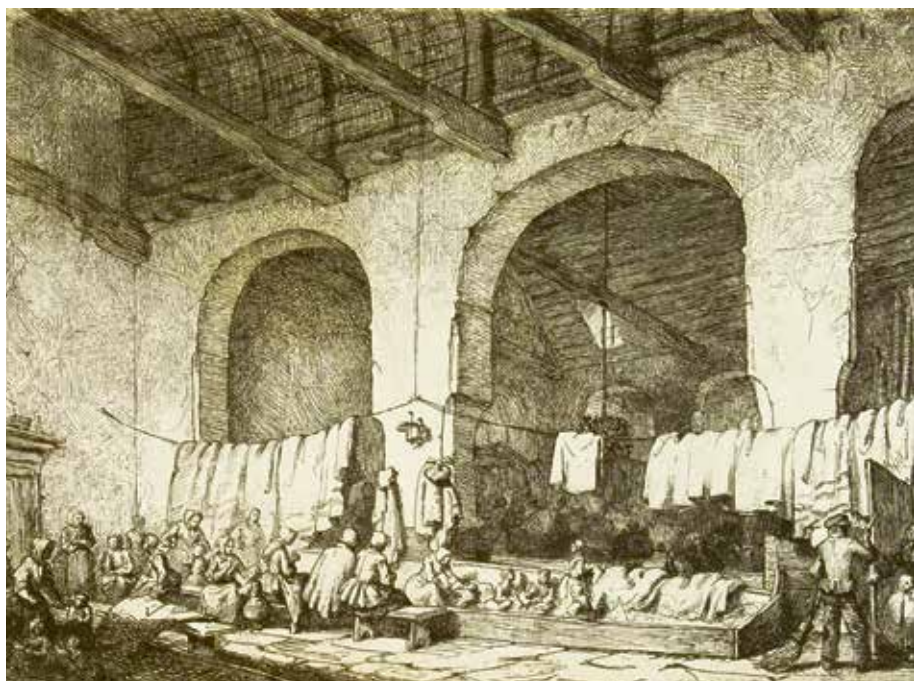
dadigheidsinstellingen. Toen in de winter van 1740-1741 een groot deel van het rivierengebied onder water liep, nam de hulpverlening voor het eerst ook bovenlokale en regio-overstijgende dimensies aan.⁶⁸ Een groep vooraanstaande burgers uit Rotterdam en Amsterdam richtte toen een hulpcomité op, bedoeld om geld en goederen in te zamelen voor de getroffen landgenoten in het oosten van het land. De actie breidde zich uit naar andere steden en was zeer succesvol. In Amsterdam en omstreken werd alleen al meer dan 55.000 gulden opgehaald.⁶⁹ Van dat bedrag werden voedsel en materialen aangeschaft die naar het rampgebied getransporteerd werden. De Amsterdamse historicus Jan Wagenaar deed uitgebreid verslag van de besteding van de middelen en prees de ‘van ouds beroemde Neêrlandsche bermhertigheid’.⁷⁰

Bij volgende rampen deden schrijvers, predikanten en instellingen steeds opnieuw een beroep op deze nationale deugd van ‘barmhartigheid’, en met succes. Bij de overstromingen in 1784 en 1799, werden enorme bedragen opgehaald: respectievelijk 250.000 en 195.000 gulden. Dat komt overeen met een bedrag van maar liefst 2,3 en 1,5 miljoen euro vandaag de dag.⁷¹ Dat de opbrengst zo groot was, kwam doordat er via gerichte campagnes in de hele Republiek werd gecollecteerd. De getroffen en districtcommissies waren verantwoordelijk voor de besteding van de middelen. Kenmerkend voor deze hulpacties was dat particuliere organisaties het voortouw namen: het ging om burgerlijke initiatieven die een regio-overschrijdende uitstraling hadden.⁷² Vanaf de negentiende eeuw trad ook de staat nadrukkelijker op de voorgrond. De regeerperiode van Lodewijk Napoleon bracht een stroomversnelling teweeg in de nationale coördinatie bij rampen en dat leverde astronomische bedragen op. De landelijke inzameling voor de watersnoodramp van 1809 leverde bijvoorbeeld 985.000 gulden (nu: 7,2 miljoen euro) op.⁷³



20. Jan Evert Grave, *Watersnood in Gelderland, den 8^e Maart 1784*

Ook na de grote watersnoodrampen van 1825, 1855 en 1861 kwamen grootscheepse nationale hulpacties op gang. Er werden massaal benefietconcerten, handwerkverkoop en loterijen georganiseerd waarvan de opbrengsten ten goede van de slachtoffers kwamen. Door het hele land heen kwamen zangverenigingen in actie om de getroffen te helpen. Zo gaven Aurora en de Utrechtsche Mannen-Zangvereniging een speciale voorstelling voor de behoeftigen in 1861; die bracht 1152,72 gulden op.⁷⁴ En dan was er nog de oneindige hoeveelheid gelegenheidspublicaties. Een auteur schreef in 1861: ‘t regent overal thans waternoods-gedichten, / De pers kraakt dag en nacht, wat kan ze meer verrigten’.⁷⁵ Bij al deze activiteiten werd een sterke nadruk op de van oudsher ‘typisch Nederlandse’ liefdadigheid gelegd. Illustratief voor de teneur is de volgende uitspraak van een liefdadigheidsdichter uit 1825: ‘God zij dank, dat ook bij dezen algemeenen ramp ware Vaderlandsche harten gevonden worden, die door daden getoond hebben; (en zulks nog dagelijks doen) dat de hoofdtrek van het Nederlandsche karakter, de weldadigheid, die door alle wisselende eeuwen heen stand ge-



22. David van der Kellen jr., *Slachtoffers van de watersnood van 1855 opgevangen in de Geertekerk te Utrecht*, 1855

staken de draak met de vermeende generositeit van de Nederlanders, die er louter op uit zouden zijn zelf een slaatje te slaan uit de ellendige omstandigheden van anderen.⁸⁰ Geruzie over de besteding van de middelen en onoprechte liefdadigheid vormden, kortom, de schaduwzijde van de grote vrijgevigheid van de Nederlanders.

De scherpste kritiek kwam van Multatuli. In 1860 had hij met zijn roman *Max Havelaar* de uitbuiting van de lokale bevolking in Nederlands-Indië ter discussie gesteld. Een jaar later publiceerde hij de brochure *Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb!* ten behoeve van de slachtoffers van de watersnood op Java.⁸¹ Drie weken na de overstromingen in de Bommelerwaard en het Land van Maas en Waal had zich ook op Java een verschrikkelijke watersnood voorgedaan. Multatuli voer niet alleen genadeloos uit tegen de slappe watersnoodliteratuur die collega-auteurs produceerden, maar zet-



23. Spotprent op de watersnoodloterij, 1861. De prent verscheen in *De Nederlandsche Spectator* (4 mei 1861)

te ook vraagtekens bij de bereidwilligheid van Nederlanders om te doneren voor de overzeese ramp. Hij voer ook uit tegen de christelijke motieven achter al die weldadigheid: hij zag niets dan hypocrisie om zich heen. Niet christelijke maar redelijke argumenten moesten de Nederlanders in beweging zetten om te doneren. Het moederland moest zich bovendien realiseren dat de eigen welvaart in sterke mate van het wingewest afhankelijk was, en dat doneren in feite het eigenbelang ten goede kwam. Maar nog belangrijker was dat giften de schuld, die de voorouders op zich hadden geladen door hun wangedrag jegens de lokale bevolking, konden afbetalen. Zijn eigen boekje bracht ruim 1300 gulden op voor de slachtoffers op Java.⁸²

Enkele jaren later publiceerde Multatuli een giftig *Naschriftje*. Hij schaamde zich voor zijn landgenoten, want zij hadden niet meer dan 11.000 gulden voor de slachtoffers op Java overgehad. Ter vergelijking: dat was nog geen negende deel van wat een Chinees ter plaatse had geschonken in de vorm van rijst.⁸³ Het is niet helemaal duidelijk waar Multatuli zijn cijfers op baseerde, want volgens een *Verslag der verdeling van gelden* schonk Nederland meer dan 160.000 gulden aan Java.⁸⁴ Dat bedrag lag stukken hoger dan het door Multatuli genoemde bedrag, maar het was nog altijd een fractie van wat de Nederlanders voor de slachtoffers van de watersnood in eigen land hadden ingezameld.

De typisch Nederlandse weldadigheid stond dus ook onder druk. Ze ondervond in elk geval concurrentie van een andere vermeend typisch Nederlandse eigenschap: de handelsgeest. De Nederlanders wisten namelijk ook munt te slaan uit grote rampen. De dubbele houding komt misschien wel het fraaist tot uitdrukking op een reclameposter uit 1916, waar bezoekers aan een lunchroom worden aangespoord om na het nuttigen van de aantrekkelijke aanbiedingen een dubbeltje in de collectebus voor de slachtoffers van de Zuiderzeevloed te werpen.

Herinneringscultuur

De vierde pijler vormt de herinneringscultuur.⁸⁵ Volgens de bloeiende tak van de *memory studies* zijn herinneringen aan een gedeeld verleden belangrijk voor groeps- en identiteitsvorming. Gebeurtenissen uit het verleden fungeren als ijkpunten die een samenbindende functie hebben: periodes van onderdrukking en bevrijding, lijden en wederopbouw, verhogen het gemeenschapsgevoel. Tegelijkertijd produceert de groep ook nieuwe herinneringen door vergeten gebeurtenissen naar voren te schuiven of door bestaande herinneringen aan te passen aan actuele behoeftes.⁸⁶ Een soortgelijk



24. Raden Saleh, *Overstroming op Java*, 1861

proces is zichtbaar in de rol van het water in de Nederlandse identiteitsvorming: de gedeelde herinnering aan de strijd tegen het water vormt een belangrijk ijkpunt in de nationale herinnering.⁸⁷

Sinds de zeventiende eeuw wordt die strijd al vanuit een regio-overstijgend, nationaal perspectief belicht in talloze genres, zoals romans, jeugdboeken, geschiedkundige werken, gedichten en liederen. Denk bijvoorbeeld aan de vele adaptaties van *Hans Brinker, of de zilveren schaatsen*. Dit oorspronkelijk Amerikaanse kinderboek uit 1865 gaat over een jongetje dat een ramp weet te voorkomen door zijn vinger in een gat in de dijk te steken. Er bestaat ook een film- en musicalversie, en beelden van zijn heroïsche daad zijn te bewonderen in Spaarndam, Harlingen en Madurodam.⁸⁸ Ook liederen over watersnoden laten zien hoe vaak bepaalde beelden herhaald worden. Ze verschenen niet alleen in pamfletvorm, maar circuleerden ook in liedboeken die tot ver in de negentiende eeuw werden her-

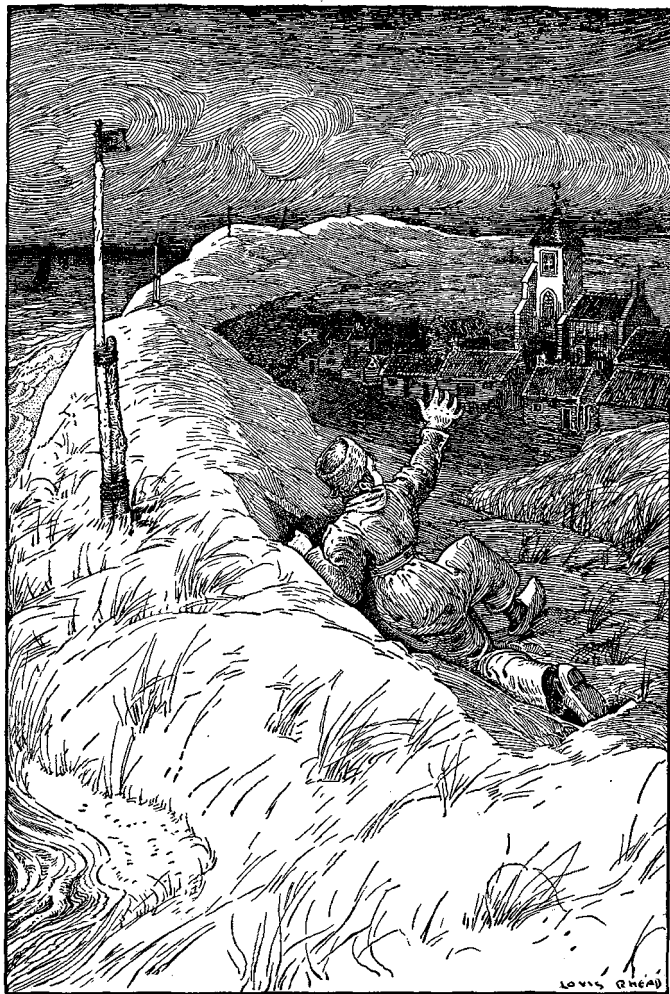


drukt. Een stichtelijk lied over de stormvloed van 1682 die grote delen van Zeeland en Zuid-Holland blank zette, was bijvoorbeeld opgenomen in een liedboekje waarvan meer dan elf herdrukken verschenen. In 1854 kwam zelfs nog een nieuwe uitgave op de markt.⁸⁹ En sommigen van u kennen wellicht nog deze variant van een liedje dat oorspronkelijk over een torenbrand ging:

*In die grote stad Zaltbommel, bommel
Heerste grote watersnood
En zo menig arme drommel, drommel
Die niet zwemmen kon ging dood.*

*En te midden van die rommel, rommel
Dreef de torenspits van Bommel, Bommel
En te midden van die rommel, rommel
Dreef de torenspits in het rond.⁹⁰*

Dankzij dit soort media gaan verhalen over verschillende watersnoodrampen van generatie op generatie; ze versterken bovendien de associatie tussen Nederlanderschap en de strijd tegen het water.



26. Hans Brinker dicht het gat in de dijk. Illustratie van Louis Rhead uit Mary Mapes Dodges, *Hans Brinker* (editie Amsterdam 1937)

Ook de materiële herinneringscultuur heeft daaraan bijgedragen. Denk aan de vele gedenkstenen en monumenten in ons landschap, variërend van zandzakken tot stenen. Zo appelleert een monument in de Ooijpolder, gewijd aan de evacuatie van de bevolking in 1995, aan een gevoel van saamhorigheid. Ingeklemd tussen twee grote dijken zoeken de samengekropen mensen beschutting. In de Amsterdamse wijk Osdorp zijn verschillende straten vernoemd naar verdronken dorpen



27. Beeld in Spaarndam van Hans Brinker, vervaardigd door Gerharda J.W. Rueb

tijdens de Sint-Elisabethsvloed en latere overstromingen. Of neem de vele musea waarin watersnoodrampen herdacht worden. Soms gebeurt dat op een levensechte manier, zoals bij de spectaculaire 3D-filmvertoning in het Dordrechts Museum, waar je als bezoeker de ramp van 1421 kunt ervaren. Te denken valt ook aan het prachtige multimediale kunstwerk ter nagedachtenis aan de slachtoffers in 1953 in het Watersnoodmuseum in Ouwkerk op Schouwen: hun namen drijven in blauw laserlicht rond.⁹¹ Vermeldenswaardig is ook een monument dat nooit werd gerealiseerd, maar dat de Nederlandse strijd tegen het water wel heel treffend verbeeldt. In de eerste helft van de negentiende eeuw ontwierp de kunstenaar David Humbert de Superville een kolossale, megalomane leeuw, die voor de kust van Katwijk zou moeten worden geplaatst om het vaderland tegen het water te beschermen.⁹²

En dan is er nog de toeristen- en uitgaansbranche, die de waterstrijd levendig houdt via fietsroutes langs verdronken dorpen, de verkoop van '1717 watersnood-



28. Monument door Pauline Lutters in de Ooijpolder ter herinnering aan de evacuatie als gevolg van het hoge water in 1995

bier' en toneelvoorstellingen in de openlucht.⁹³ Als het water wast, zoals in februari dit jaar, stijgt de stroom dagjesmensen aan de Waal met gelijke tred. Daar profiteert de economie trouwens ook van. De gemeente Nijmegen maakte ter gelegenheid van de hoge water-



29a en 29b. Verdronken dorpen op straatnaamborden in Osdorp te Amsterdam

stand in januari 2018 een kort filmpje dat het midden houdt tussen een geromantiseerde verheerlijking van de nieuwe waterwerken die ruimte aan de rivier bieden en een reclamespot.⁹⁴

Hoezeer het nationale wij-gevoel een culturele constructie is, blijkt wel wanneer we een klein stukje over de grens kijken. Aan de overkant van Spijk, dat gelegen is aan de oevers van de Rijn, ligt een prachtig monument voor het meisje Johanna Sebus. Dit Duitse meisje redde in 1809 haar moeder uit de golven. Ze kwam om het leven toen ze probeerde nog enkele andere mensen te redden. Ze werd beroemd in Duitsland, omdat Goethe nog datzelfde jaar aan haar een ballade wijdde en Napoleon Bonaparte haar postuum eerde met de Rozenorde. Bovendien componeerde Schubert een lied op haar en werden talloze prenten en litho's verspreid. Tweehonderd jaar na haar dood werd een roos naar haar vernoemd.⁹⁵ In Nederland heeft niemand van dit dappere Duitse meisje gehoord, maar als ze haar nobele daad twee kilometer verderop had verricht, was zij in de Nederlandse herinneringscultuur



30. 'Le Géant de la Côte', kolos van een liggende leeuw. Een nooit uitgevoerd ontwerp van de kunstenaar David Humbert de Superville

ingelijfd, en was er vast een fietsroute, straat of school naar haar vernoemd.

De hierboven genoemde voorbeelden maken duidelijk dat de strijd tegen het water bepalend is geweest voor de wijze waarop Nederlanders door de eeuwen heen zichzelf zagen en vooral wensten te zien. De geschiedenis is onmiskenbaar door de strijd tegen het water bepaald, maar hem zijn de terugkerende verhalen en beelden die het tot een typisch nationale aangelegenheid maken en een wij-gevoel tot stand brengen, tot op de dag van vandaag.

Deze verkenning van de pijlers onder dat wij-gevoel vormt een aanzet voor een veel omvattender project dat de rol van rampen in lokale en nationale identiteitsvorming in Nederland door de eeuwen heen onderzoekt. We beperken ons daarbij niet tot overstromingen, maar kijken naar allerlei rampen, zoals insectenplagen, hongersnoden, aardbevingen en branden. Dankzij een VICI-subsidie van NWO zal een team van onderzoekers,



51



31. Bier gebrouwen ter nagedachtenis van de stormvloed van 1717

32. Hoogwater aan de Waalkade in Nijmegen, 8 januari 2018

bestaande uit Hanneke van Asperen, Adriaan Duive-
man, Marieke van Egeraat, Lilian Nijhuis en Fons
Meijer, zich de komende jaren verder verdiepen in de
wijze waarop rampen de Nederlandse identiteit mede
hebben vormgegeven.

Een onderwerp heb ik tot dusver buiten beschou-
wing gelaten in het creëren van wij-gevoel, en dat is de
rol van de taal. In het overbrengen van emoties en het



33. Het monument voor Johanna Sebus nabij Kleve aan de Rijn

creëren van saamhorigheidsgevoel speelt de taal een cruciale rol: deze wordt gebruikt om in te werken op het gemoed van het publiek. Neem bijvoorbeeld de volgende passage uit een lied uit 1743:

*Wie teld de veelheid van de zonden,
Daar Nederland, helaas! van kriet?
Wie teld de veelheid van de wonden,
Daar God uw krachten door ontzielt?
De Wormen, Winden, Watervloeden,
Gestrenge Vorst, Onvruchtbaarheid,
Zyn in Gods Hand als felle roeden,
Waar door hy Nederland kastyd [...].⁹⁶*

53

Niet alleen het rijm versterkt de boodschap, maar ook de parallelle: door twee keer te vragen wie de hoeveelheid zonden en wonden telt, beklijft de Godvrezende boodschap beter. En dan zijn er nog de alliteraties: wormen, winden, watervloeden; vorst en onvruchtbaarheid. De zeggingskracht van de taal draagt zo bij aan het nationale saamhorigheidsgevoel.⁹⁷

Sta mij toe dat ik in dat kader nog enkele woorden wijd aan de actuele discussies over het taalbeleid in het hoger onderwijs. Voor een onderzoek als dit is diepgaande kennis van de Nederlandse taal, cultuur en historische context onontbeerlijk. Tegenwoordig wordt op universiteiten het Nederlands echter al te gemakkelijk terzijde geschoven ten gunste van het Engels. Te veel nadruk op het Engels kan echter tot een inhoudelijke verschraling van het onderwijsaanbod leiden en zingt de universiteiten los van de maatschappij waarin zij zijn ingebed. Als we nieuwe generaties docenten en specialisten willen kunnen opleiden die met Nederlandstalige bronnen werken, is het van cruciaal belang dat er ook voldoende Nederlandstalig onderwijsaanbod op alle niveaus blijft bestaan. Laat mijn leeropdracht Nederlandse cultuur- en literatuurgeschiedenis de garantie zijn dat ik me ook de komende jaren actief in het taaldebat zal mengen om voor het behoud van het Nederlands als volwaardige onderwijs- en onderzoekstaal aan onze universiteiten te pleiten.

Dankwoord

Het is een goede gewoonte om aan het eind van een rede mensen te bedanken, want wetenschap bedrijf je niet alleen. Graag dank ik het College van Bestuur voor het vertrouwen dat het in mij heeft gesteld. Dat geldt ook voor het Faculteitsbestuur, in het bijzonder Margot van Mulken, en de onderzoeksdirecteur van HLCS, Olivier Hekster. Ik prijs mezelf gelukkig dat ik aan een universiteit werk die meertaligheid hoog in het vaandel heeft staan.

Het is ook een goed gebruik om degenen die de passie voor wetenschap in je hebben aangewakkerd te noemen. Mijn leerroute begon in Utrecht, waar de neerlandistiek in de jaren 1990 een gouden eeuw beleefde. Uitpuilende collegezalen en meerdere parallelgroepen voor de specialisatiecolleges historische letterkunde waren heel normaal. Het woord ‘verengelsing’ bestond nog helemaal niet. Ik heb veel te danken aan de leerzame colleges van Riet Schenkeveld-van der Dussen, Arie-Jan Gelderblom, Lia van Gemert, Marijke Meijer Drees en Ton van Strien.

De periode erna bracht ik door aan de Universiteit van Amsterdam, en verlegde ik het terrein naar de achttiende- en negentiende-eeuwse persgeschiedenis, onder leiding van mijn promotores, Suzan van Dijk en Willem van den Berg. Helaas is Willem er vandaag niet bij. Het was een ontroerend moment, toen Suzan en ik vorig jaar afscheid van hem namen. Ik dank beiden voor alles wat ze mij hebben geleerd.

Minstens zo vormend is de periode als postdoc aan diezelfde universiteit geweest, waar ik onder leiding van Marita Mathijssen aan een groot project over nationalisme in de negentiende eeuw meewerkte. Marita, voor mij ben jij een van de meest inspirerende wetenschappers. Bij jou staat de liefde voor de teksten zelf voorop. Jij bent als geen ander in staat de negentiende-eeuwse literatuur te ontsluiten voor een breder publiek, desnoods door te provoceren. Ik zal ernaar streven in

jouw geest de liefde voor de Nederlandse literatuur op anderen over te brengen.

Ik prijs mezelf gelukkig dat ik dat samen met andere collega's kan doen, vooral met Rick Honings, met wie ik zojuist een nieuwe literatuurgeschiedenis van de achttiende en negentiende eeuw heb voltooid.⁹⁸ Wij bellen en appen heel wat af over Beets, Tollens en Bilderdijk, en dat is goud waard. Ook Henk Eijssens is altijd beschikbaar als het om Jacob Jan Cremer of andere grote schrijvers uit de negentiende eeuw gaat. Bijzonder waardevol waren in de voorbije jaren ook de bijeenkomsten van De Jonge Akademie van de KNAW. De lichting uit 2013, waartoe ik behoorde, heeft weliswaar net afscheid genomen, maar de contacten en ervaringen hebben een blijvend fundament voor de toekomst gelegd.

Binnen mijn eigen universiteit dank ik vooral Marguérite Corporaal en Liedeke Plate, voor hun jarenlange collegialiteit en vriendschap. En dan zijn er de collega's binnen de afdeling Nederlands, waar een groot saamhorigheidsgevoel bestaat. Dank aan Wilbert, Lettica, Margit, Walter, Susanne, Wyke, Marc, Paula en Noline.

Daarbinnen vormen de collega's van de leerstoelgroep letterkunde een hechte groep: Anja, Hans, Ivo, Jeroen, Jos, Rob, Jos, Paul, Alan en Johan. In het bijzonder dank ik Johan Oosterman omdat hij het tien jaar geleden aandurfde een Deen in de groep op te nemen. Jouw onvoorwaardelijke steun, adviezen, hulp bij aanvragen en collegialiteit zijn onmisbaar. Wat we delen is een grote liefde voor de historische Nederlandse letterkunde en dat kweekt een sterke band. Het aantal inschrijvingen bij onze opleiding mag de laatste jaren dan zijn teruggelopen, de toewijding van onze studenten is er niet minder op geworden. Zij vormen het kloppende hart van de neerlandistiek en dagen ons uit om het onderwijs steeds te blijven vernieuwen. Dank aan al die gemotiveerde, betrokken en ambitieuze studenten en scriptanten die ik de afgelopen jaren heb

leren kennen en die het vak nu op hun beurt in allerlei maatschappelijke contexten uitdragen.

Tot slot zijn er de mensen buiten de academie: mijn vrienden en familie. Ik dank mijn vader en moeder voor het feit dat ze het lezen altijd zo hebben aange-moedigd en mijn oma ('farmor'), die haar huis vol met boeken had staan. Zij hebben mij ook de liefde voor de Deense taal en cultuur bijgebracht, reden waarom ik zo hecht aan het bestaansrecht van de kleine talen. Mijn tweelingzus Stine kan ik niet genoeg bedanken. Het is vast niet toevallig dat wij ons allebei met het onderwerp identiteit zijn gaan bezighouden. Als tweeling ben je de eerste periode van je leven vooral op zoek naar een eigen identiteit, maar naarmate we ouder worden, worden we weer steeds meer een 'wij' en dat is heel bijzonder.

Net zo belangrijk is het wij-gevoel thuis, dat de basis legt voor al het andere. Lieve Lars en Tycho, het is prachtig om te zien hoe jullie ieder je eigen identiteit ontwikkelen, maar ook als broers een hechte band hebben. En Lida, wat ben ik blij dat we al zo lang samen gelukkig zijn. Ik hoop dat we nog eindeloos samen zullen wandelen door het fraaie Hollandse landschap, langs eindeloze rijen populieren.

Ik heb gezegd.

- 1 H. Marsman, *Verzamelde gedichten* (Amsterdam 1941), 122. Dit is een uitgebreide versie van de oratie ter aanvaarding van de leeropdracht 'Nederlandse literatuur- en cultuurgeschiedenis', uitgesproken aan de Radboud Universiteit te Nijmegen op 2 november 2018. Ik dank Petra van Dam, Henk Eijssens en Rick Honings voor hun commentaar op een eerdere versie.
- 2 Het gedicht werd in 2000 verkozen tot het beste gedicht van de twintigste eeuw in het NPS-televisieprogramma 'De avond van de Nederlandse poëzie'. Zie ook: <https://literatuurmuseum.nl/overzichten/activiteit-en-tentoonstellingen/pantheon/hendrik-marsman>.
- 3 Zie bijvoorbeeld de vele varianten die besproken worden in de *Provinciale Zeeuwsche Courant* (6 maart 1998), 19. Op Marsmans verzen wordt ook gealludeerd in het verkiezingsprogramma (2017-2021) van de politieke partij Denk, dat getiteld is *Denkend aan Nederland*.
- 4 Voor analyses van het gedicht, zie: A. Verhagen, 'Taal- en toch letterkunde'. In: *Forum der letteren* 36 (1995), 335-340 en Fabian R.W. Stolk, 'Denkend aan Marsman'. In: *Vooys* 16 (juli 1998) 3, 4-15.
- 5 M.K.E. Gottschalk, *Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland*, 3 dln. (Assen 1971-1977). Zie ook het wat breder ingebede naslagwerk van Jan Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*. Onder redactie van A.F.V. van Engelen, 6 dln. (Franeker 1995-2015).
- 6 Vgl. Han Meyer, *De staat van de delta. Waterwerken, stadsontwikkeling en natievorming in Nederland* (Nijmegen 2016), 13, 142-143.
- 7 Sunny Jansen en Martin van Lokven, *Nederland van Aa tot Waal. Rivierenland* (Amsterdam 2018), 276.
- 8 Zie de zesdelige dvd-box *Beeld van Nederland – Strijd tegen het water* (2007).
- 9 Ben Coates, *Why the Dutch are Different. A Journey into the Hidden Heart of the Netherlands*, 2nd ed. (Londen/Boston 2017), 8-9.
- 10 Zie bijvoorbeeld de recente overzichtswerken van Maarten Prak & Jan Luiten van Zanden, *Nederland en het poldermodel. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland, 1000-2000* (Amsterdam 2013) en James C. Kennedy, *Een beknopte geschiedenis van Nederland*, 4^e druk (Amsterdam 2017).
- 11 Petra van Dam, *De amfibische cultuur. Een visie op watersnoodrampen*. Oratie 29 oktober 2010 Vrije Universiteit (Amsterdam 2010). Digitaal: <http://hdl.handle.net/1871/18457>.
- 12 Zie voor de diversiteit in benaderingen dit recente handboek: Havidán Rodríguez, William Donner and Joseph E. Trainer, *Handbook of Disaster Research*, 2nd ed. (New York 2018).
- 13 Zie de onheilspellende prognoses in Bill Mc Guire, *Global Catastrophe: A Very Short Introduction*, 2nd ed. (Oxford 2014).

- 14** Zie bijvoorbeeld: Monica Juneja and Franz Mauelshagen, 'Disasters and Pre-Industrial Societies: Historiographic Trends and Comparative Perspectives', *The Medieval History Journal* 10 (2006) 1-2, 1-31; Gerrit Jasper Schenk, "'Learning from history?'. Chances, problems and limits of learning from natural disasters'. In: Fred Krüger, Greg Bankoff, Terry Cannon, Benedikt Orloswiki and E. Lisa F. Schipper (eds.), *Cultures and Disasters. Understanding Cultural Framings in Disaster Risk Reduction* (New York 2015), 72-86; Peer Illner and Isak Winkel Holm, 'Making sense of disaster. The cultural studies of disaster'. In: Rasmus Dahlberg, Oliver Rubin Morten & Thanning Vendelo (eds.), *Disaster Research. Multidisciplinary and international perspectives* (New York, 2016), 51-65.
- 15** Bas van Bavel and Daniel Curtis, 'Better understanding disasters by better using history: systematically using the historical record as one way to advance research into disasters'. In: *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* 34 (2016) 1, 143-169. Zie voor de Nederlandse context het themanummer 'Coping with crisis' van *Dutch Crossing. Journal of Low Countries Studies* 40 (2016)2, guest editors: Raingard Esser and Marijke Meijer Drees, met bijdragen van Raingard Esser, Lotte Jensen, Joop Koopmans, Marijke Meijer Drees en Adam Sundberg.
- 16** Ansgar Nünning, 'Krise als Erzählung und Metaphor: Literaturwissenschaftliche Bausteine für eine Metaphorologie und Narratologie von Krisen'. In: Carla Meyer, Katja Patzel-Mattern, Gerrit Jasper Schenk (Hrsg.), *Krisengeschichte(n). "Krise" als Leitbegriff und Erzählmuster in kulturwissenschaftlicher Perspektive* (Stuttgart 2013), 117-144; Monica Juneja and Gerrit Jasper Schenk (eds.), *Disaster as Image. Iconographies and Media Strategies across Europe and Asia* (Regensburg 2014).
- 17** Herman Vuijsje, *De Ramp getekend. Hoe de watersnood in kinderboeken werd verbeeld* (Zaandam 2013).
- 18** Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism* (Londen 1983).
- 19** Peter Burke, 'Nationalisms and Vernaculars, 1500-1800'. In: John Breuilly (ed.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism* (Oxford 2013). DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199209194.013.0002.
- 20** Er bestaat een grote hoeveelheid studies over het ontluiken van het Nederlandse natiebeseef voor 1800. Ik noem hier slechts N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999); M.A. Labrie, 'Van patriotisme tot nationalisme: patria en natio voor 1815'. In: L.H.M. Wessels en T. Bosch (red.), *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden* (Nijmegen 2012) 104-157 en Lotte Jensen, *Vieren van vrede. Het ontstaan van de Nederlandse identiteit, 1648-1815* (Nijmegen 2016).
- 21** Ik ga hier voorbij aan het feit dat water ook als wapen in de strijd tegen een buitenlandse vijand kon worden ingezet. Denk bijvoorbeeld aan de inundaties tijdens de Tachtigjarige Oorlog, het Rampjaar in 1672 en de Tweede Wereldoorlog. Hierover: Wim Klinkert, 'Water in oorlog. De rol van het water in de militaire geschiedenis van Holland na 1550'. In: *Hollanders en het water. Twintig eeuwen strijd en profijt*. Deel II (Hilversum 2007), 451-504.

- 22 Willem Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning'. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) 4, 614-634.
- 23 Vgl. de opmerkingen over de wisselwerking van beeld en praktijk in Frijhoff 1992, 630.
- 24 Over de rol van metaforiek en narratologie bij crisisverwerking, zie Nünning 2013 (volledige bibliografische gegevens in noot 16).
- 25 Narratieve patronen in gedenboeken rondom de watersnood van 1825 worden besproken in Petra J.E.M. van Dam en Harm Pieters, 'Enlightened ideas in commemoration books of the 1825 Zuiderzee Flood in the Netherlands'. In: P. Brandon et al/ (eds), *Navigating History: Economy, Society, Science and Nature. Essays in Honor of Prof.dr. C.A. Davids* (Leiden 2018), 275-297.
- 26 Zie bijvoorbeeld A.E.C., *Opregt en Nauwkeurig historis-verhaal van de verwonderenswaardige, droevige, schrikkelijke en seer schaadelike waaters-vloed [...]* (Groningen 1719); J. de Kanter, *Natuur- en geschiedkundige beschrijving van den watervloed, tusschen den 14 en 15 januarij, 1808* (Middelburg 1808).
- 27 G.A.C.W. de Thouars, *Tafereel van den ramp in Nederland, geleden door den watersnood in 1825. Dichtstuk* (Rotterdam 1825), 23. Over deze dichter: H. Doedens, *Markies de Thouars: Twents dichter en pamfletist (1807-1850)* (Enschede 1971).
- 28 De Thouars 1825, 18.
- 29 Zie over het motief van het kindje in de wieg in relatie tot de panelen van de Sint-Elisabethsvloed bijvoorbeeld Judith Pollmann, *Memory in Early Modern Europe, 1500-1800* (Oxford 2017), 122-129.
- 30 Adriaan Loosjes, *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal. Treurspel nevens eene beknopte beschrijving der gemelde stad* (Haarlem 1808), 82-88. Citaat op p. 82.
- 31 Loosjes 1808, 88.
- 32 J.C. Beijer, *Gedenboek van Neerlands watersnood, in februarij 1825* ('s-Gravenhage 1825), 593.
- 33 Gerardus Outhof, *Verhaal van alle hoge watervloeden, in meest alle plaatsen van Europa [...]* 2^e druk (Embden 1720). Deze publicatie bevat een uitgebreid verslag 'Van den Laatste van Zevenden Kersvloedt', 645-794.
- 34 'Treurzang, Omtrent de hooge Watersnood, doorbreken van Dyken, en geweldige Overstromingen, byzonderlyk in Gelderland, in de maand February 1799'. In: *De vrolyke Nederlander, zingende met zyn in créable meisje de hedendaagsche liederen* (Amsterdam 1800), 17-24. Citaat op p. 24. Zie over het genre van de rampliederden: Lotte Jensen, "'Wat moet ons Nederland al lyden". Zingen over rampen'. In: *Geschiedenis Magazine* 53 (april 2018) 3, 32-34.
- 35 Jacob van Oudenhoven, *Antiquitates Cimbricae Renovatae, Dat is, vernieuwe oudheden der Cimbren. Of een raer Verhael van de Cimbren en de Cimbersche Vloet. Ende Van 't hoogh Water 1681. en hoogen Vloet van den 26. January. 1682*. Haarlem 1682, *3.
- 36 Zie hierover bijvoorbeeld Raingard Esser, "'Ofter gheen water op en hadde gheweest". Narratives of Resilience on the Dutch Coast in the Seventeenth Century'. In: *Dutch Crossing. Journal of Low Countries Studies* 40 (2016) 2, 97-107.

- 37 C. Bruin, 'Op J. Deknatels Klaag- en troost-dicht'. In: J. Deknatel, *Klaag- en troost-dicht, over den tegenwoordigen staat van Oost-Vriesland, door zwaare Watervloeden van vyf achter een volgende jaaren in de uysterste ellende gebracht* (Amsterdam 1722), 2.
- 38 C.v.E. van der Bilt la Motte, 'Watersnood-Fantasiën'. In: *Gelderland* (1855), 407-446. Citaat op p. 433. Vermoedelijk richtte hij zijn pijlen op de Haagse apotheker en gelegenheidsdichter Samuel van den Bergh, auteur van onder meer *Voor de overstromden. Februari 1850* ('s-Gravenhage 1850) en *Watersnood. Een gedicht* ('s-Gravenhage 1855).
- 39 C.v.E. van der Bilt la Motte, 'Artikel 99-103 van het Burgerlijk Wetboek, behandeld voor ouders en kinderen. Twee schetsen'. In: J.P. de Keyser (red.), *Charis. Proza en Poëzy van Nederlandsche auteurs. Uitgegeven geheel ten voordeele van de noodlijdenden door den watersnood in Gelderland* (Arnhem 1855), 181-202.
- 40 H.J. Schimmel, 'De watersnood en de poëzy' (Een doodengerigt)'. In: *De Gids* 25 (1861), 556-579.
- 41 Cf. Busken Huet, *Litterarische fantasien en kritieken*. Deel 6 (Haarlem 1884), 159.
- 42 H. Tollens Cz., 'Klara en Ewoud'. In: idem, *Gezamenlijke dichtwerken*. Volksuitgave (Leeuwarden 1871), 450-465. Citaat op p. 457.
- 43 P.A. de Génestet, 'Aan de Watersnood-poëten. (Uitgegeven ten voordeele de Overstromden en in het belang der Kunst)'. In: idem, *De dichtwerken*. Verzameld en uitgegeven onder toezicht van C.P. Tiele (Amsterdam 1869), dl. 1, 300-301.
- 44 Ook dat past in een traditie: prins Willem Frederik, de latere koning Willem II, werd peetvader van een nog ongeborn kind toen hij de slachtoffers van de watersnoodramp van 1825 in Amsterdam bezocht. Zie Van Dam en Pieters 2018, 292 (volledige bibliografische gegevens in noot 25).
- 45 <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/willem-alexander-neemt-afscheid-als-waterprins--bb5a44bo/>.
- 46 G.P. van de Ven, 'Lodewijk Napoleon en de Waterstaat'. In: J. Hallebeek en A.J.B. Sirks (red.), *Nederland in Franse schaduw. Recht en bestuur in het Koninkrijk Holland (1806-1810)* (Hilversum 2006), 125-146; Lotte Jensen, "'See our succumbing Fatherland, overwhelmed by disaster, woe and strife". Coping with crisis during the reign of Louis Bonaparte'. In: *Dutch Crossing. Journal of Low Country Studies* 40 (2016) 2, 151-164.
- 47 Over de buskruitrampe en de nationale inzamelingsactie: Arti Ponsen en Ed van der Vlist (red.), *Het fataal evenement. De buskruitrampe van 1807 in Leiden* (Leiden 2007).
- 48 Toon Bosch, "'t voornaamste onderwerp in Holland". De betekenis van koning Lodewijk voor de nationale waterstaatszorg (1806-1810)'. In: *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 16 (2007) 2, 108-119, aldaar 117-118.
- 49 Ton Burgers, *Nederlands grote rivieren. Drie eeuwen strijd tegen overstromingen* (Utrecht 2014), 91-93.
- 50 H. Ewijk, *Geschiedkundig verslag der dijkbreuken en overstromingen, langs de rivieren in het Koninkrijk Holland. Voorgevallen in den louwmaand MDCCCIX* (Amsterdam 1809), dl. 1, 159.
- 51 Deze naam wordt voor het eerst genoemd in het door het Franse bewind gesubsidieerde tijdschrift *Le Vrai Hollonais* (31 januari 1807). Geci-

teerd in Martijn van den Burg, *Nederland onder Franse invloed. Cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleontische tijd, 1799-1813* (Amsterdam 2007), 243-244.

52 Jensen 2016, 160 (volledige bibliografische gegevens in noot 46).

53 Loosjes 1808, 73: 'Met tranen in mijn oog schouwde ik het jammer aan, / Daar ik mijn Vaderland in d'afgrond zag vergaan'. Over Loosjes als verzetsauteur, zie Lotte Jensen, *Verzet tegen Napoleon* (Nijmegen 2013), 119-122 (volledige bibliografische gegevens in noot 30).

54 P. Monitor (pseudoniem van Maria Aletta Hulshoff), *Waarschouwing tegen de requisitie, welke men in ons vaderland wil invoeren [...]* (Haarlem 1809), 2. Met dank aan Johan Joor.

55 In het voorjaar van 1806 had Hulshoff de bevolking al opgeroepen om in verzet te komen tegen de komst van een Franse koning. Ze vergeleek dat verzet met de collectieve bestrijding van een dreigende watersnoodramp. Zie M.A. Hulshoff, *Oproeping van het Bataafsche volk, om deszelfs denkwijze en wil openlijk aan den dag te leggen, tegen de overheersching door eenen vreemdeling waarmede het vaderland bedreigd wordt* (Amsterdam 1806), 8.

56 *Nieuw lied ter ere van onze geliefde en geëerbiedigde koning bij gelegengeid [sic] van de watersnood in 1861* (z.p. 1861). Citaat op p. 1-2.

57 Zie E. van Heuven-van Nes, *Koning Willem III en de Watersnood van 1861* (Apeldoorn 1994).

58 Zie bijvoorbeeld het gedenkblad met een lijst namen van personen die voor hun heldendaden werden geëerd door het departement Waterland van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen op 6 oktober 1826. Collectie Zuiderzeemuseum objectnr: 02248 (raadpleegbaar via de beeldbank. cultureelerfgoed.nl).

59 P. Moens, 'Na de rampvolle overstroomingen in mijn geliefd vaderland, gedurende den nacht tusschen den 3den en 4den februarij 1825'. In: *Letterkundig magazijn van wetenschap, kunst en smaak* (1825) 2, 132-137. Citaat op p. 134.

60 *Leeuwarder Courant* (1 maart 1825). Het bericht wordt volledig geciteerd in C.P.E. Robidé van der Aa, *Hulde aan Harmen Jans Groen, Visscher te Vierhuis* (Leeuwarden 1825), 28-31.

61 Robidé van der Aa 1825.

62 G.A.C.W. Markies de Thouars, *Gedicht na de lezing der hulde van Mr. C.P.E. Robidé van der Aa, aan Harmen Jans Groen, Visscher te Vierhuis* (Rotterdam 1825). Citaten op p. 7 en 8.

63 Zie p. 15 in de bijgevoegde 'Hulde aan Harmen Jans Groen, uitgesproken in de Winteravond-Vergadering van het Departement Leeuwarden, der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, den 30sten maart 1825'. In: Robidé van der Aa 1825 (volledige bibliografische gegevens in noot 60).

64 *Beschrijving van den Nederlandschen watersnood, in Louwmaand van 1820* (Amsterdam 1820), 245-246. Bij andere typen rampen, zoals branden, kwam misbruik ook voor. Zo wordt er bijvoorbeeld gesproken van diefstallen na een grote brand in Heukelum in 1772 in *Omstandige brief van eenen heere aan zynen vriend, over den zwaaren brand die Heukelum halv verteerd heeft* (Utrecht 1772), 11.

65 Thys VerLoren van Themaat, *Eendragt en de Watersnoodramp van 1855*. Uitgegeven ter gelegenheid van het 33^{ste} lustrum van het Boekverkooperscollege Eendragt. (Utrecht 2018), 11.

- 66 Ineke van Schuppen, 'Het verblijf in de Geertekerker'. In: *Watersnood-ramp 1855*. Themanummer *Historische Vereniging Oud Veenendaal* 20 (2005), 14.
- 67 Zie de bevindingen van Anneke Driessen, 'De hulpverlening door de Oeconomische Tak na de watersnood van 1784'. In: *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 4 (1995), 80. Dat solidariteit en gemeenschapsvorming vooropstaan bij catastrofale gebeurtenissen is de centrale these van Rebecca Solnit, *A Paradise Built in Hell. The Extraordinary Communities That Arise in Disaster* (New York 2009).
- 68 Zie Anneke Driessen, 'Hulpverlening na overstromingsrampen in het Nederlands rivierengebied'. In: *Groniek* 147 (2000), 185-198; J. van Zellem, "'Nooyt gehoorde hooge waeteren". Bestuurlijke, technische en sociale aspecten, in het bijzonder de hulpverlening, van de overstromingsramp in de Over-Betuwe in 1740-1741'. In: *Tijdschrift voor waterstaatsgeschiedenis* 12 (2003), 11-20.
- 69 Driessen 2000, 190.
- 70 Jan Wagenaar, *Verzameling van historische en politieke tractaaten* (Amsterdam 1776), 35.
- 71 Zie de calculator op <http://www.iisg.nl/hpw/calculate2.php>, International Institute for Social History.
- 72 Driessen 2000, 191-193 (volledige bibliografische gegevens in noot 68).
- 73 Ewijk 1809, dl. 2, 354.
- 74 Zie het verslag in het muziektijdschrift *Caecilia* (1861), 51.
- 75 Jan Schenkman, *Pleidooi van zes Hollandsche standbeelden, over de edele en baatzuchtige handelingen, ter gelegenheid van den watersnood in 1861* (Amsterdam 1861), 4.
- 76 De Thouars, *Gedicht na de lezing*, 1825, 'Voorberigt'.
- 77 Het gedicht 'Weldadigheid' is geschreven door een anonieme dichteres in 1821, en gepubliceerd in het tijdschrift *De Star*, deel 7 (Amsterdam 1825), 454-459. Citaat op p. 454.
- 78 A.E.C. 1719, 43 (volledige bibliografische gegevens in noot 26).
- 79 Outhof 1720, 788-789 (volledige bibliografische gegevens in noot 33).
- 80 Zie de spotprenten in *De Nederlandsche Spectator* 14 (6 april 1861), (4 mei 1861) en (1 juni 1861). Zie ook de kritische beschouwing inclusief over nationale liefdadigheid van Spiritus, Asper en Lenus, 'Watersnood in Nederland'. In: *De Tijdspiegel* (1855), 294-298.
- 81 Multatuli, *Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb!* Uitgegeven ten behoeve der noodlijdenden door de overstroming in Nederlandsch Indië (Rotterdam 1861). Zie over deze uitgave: Dik van der Meulen, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker* (Amsterdam 2002), 429-432.
- 82 De opbrengst van 1300 gulden staat vermeld in Multatuli, *Verspreide stukken* (Amsterdam 1875), 88.
- 83 Multatuli, 'Naschriftje (1865)'. In: Multatuli, *Verspreide stukken* (Amsterdam 1875), 88-90.
- 84 Om precies te zijn 161.325,90 gulden. Zie het *Verslag van de verdeling der gelden, door de particuliere liefdadigheid in Indië en Nederland bijeengebragt tot leniging der door den watersnood van 1861 in Midden-Java veroorzaakte rampen* (Batavia 1862), 16.

- 85 Over de rol van herinneringen aan watersnoodrampen in de vorming van groepsidentiteiten: Michael Kempe, “Mind the Next Flood!” *Memoires of Natural Disasters in Northern Germany from the Sixteenth Century to the Present*. In: *The Medieval History Journal* 10 (2007), 327-354.
- 86 Zie bijvoorbeeld Jan Assmann and John Czaplicka, ‘Collective Memory and Cultural Identity’. In: *New German Critique* 65 (1995), 125-133.
- 87 Zo vormt de watersnoodramp van 1953 een van de 50 vensters in de canon van Nederland: <https://www.entoen.nu/nl/watersnood>.
- 88 Het verhaal werd bekend dankzij Mary Mapes Dodge's *Hans Brinker, or the Silver Skates* uit 1865, maar gaat terug op een verhaal van de Franse kinderboekenschrijfster Rébecca Eugénie Rodriguès-Henriques, die onder het pseudoniem Eugénie Foa publiceerde. Zie hierover ook Bart Schultz, ‘Het verhaal van Hans Brinker, Was het wel zijn vinger? Was het wel een dijk?’. In: *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 26 (juni 2017) 1, 33-42.
- 89 Tannetje Kornelis Blok, ‘Wat grooter nood wat droever tyd’. In: idem, *Een nieuw lied-boekje, Genaamt het Dubbelt Emausje [...]* (Terneuzen 1854), 34-36.
- 90 Zie voor verschillende varianten de Nederlandse liederenbank: www.liederenbank.nl.
- 91 Zie ook de uitgebreide website van het museum: www.watersnoodmuseum.nl.
- 92 Edward Grasman, *Humbert de Superville. Kunstenaar, geleerde, visionair. Tentoonstelling Universiteitsbibliotheek, 29 januari-2 juni 2015*. Leiden 2018, 40-43. Geraadpleegd via: <https://digitalcollections.universiteit leiden.nl/view/item/1843483>. Met dank aan Peter van Zonneveld.
- 93 Zo speelde toneelgezelschap Spaanse peper in juni 2018 de openluchtvoorstelling ‘Doornik, het verdronken dorp’. De opvoeringen trokken bijna 700 bezoekers. Zie: <https://www.spaanse-peper.nl/>.
- 94 Te zien op: <https://www.youtube.com/watch?v=orst2KaivA4>. Over de omgang van Nijmegenaren met de Waal door de eeuwen heen: Toon Bosch, ‘Nijmegen en zijn “gryze Stroomgod”. Hoog water, strenge vorst en calamiteuze watersnoden, 1781-1861’. In: *Numaga* 56 (2009), 32-51.
- 95 Günther Voldenberg, ‘Johanna Sebus. Lebensretterin (1791-1809)’. <http://www.rheinische-geschichte.lvr.de/Persoenlichkeiten/johanna-sebus/DE-2086/lido/57c94dd107c014.41979406>.
- 96 Abraham van Beaumont, *Nederlands voor- en tegenspoeden, Ten deele opgezongen en toegepast op de algemeene dank-, vast- en bededag, Geviert in alle de Generaliteits Nederlanden, op Woensdag den 20^{ste} Februarij 1743* (Haarlem 1743), 11.
- 97 De wormen verwijzen vermoedelijk naar de paalwormramp, die in de jaren 1730-1735 de Republiek trof. Zie hierover Adam Sundberg, *Floods, Worms and Cattle Plague: Nature-induced Disaster at the Closing of the Dutch Golden Age, 1672-1764*. Dissertatie University of Kansas (2015), ongepubliceerd. Zie ook: Adam Sundberg, ‘An Uncommon Threat: Shipworms as a Novel Disaster’. In: *Dutch Crossing. Journal of Low Countries* 40 (2016) 2, 122-138.
- 98 Rick Honings en Lotte Jensen, *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* (Amsterdam 2019, te verschijnen).

Illustratieverantwoording

64

ANP: 13, 14 (Arthur Bastiaanse)
Atlas van Stolk: 17
Gelders Archief: 20, 21
Groninger Archieven: 2
Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden: 24
Prentenkabinet Universiteit Leiden: 30
Privécollectie Henk Eijssens: 11
Privécollectie Lotte Jensen: 4, 28, 31, 32
Privécollectie Antia Wiersma: 29a, 29b
Publiek domein / Wikimedia Commons: 3, 12, 27, 33
Rijksmuseum Amsterdam: Omslag, 1, 7, 8, 9, 15, 16, 18, 19, 22, 23
Universiteitsbibliotheek Amsterdam: 10
Universiteitsbibliotheek Groningen: 5
Universiteitsbibliotheek Nijmegen: 6
Ven, G.P. van de en A.M.A.J. Driessen, *Niets is bestendig. De geschiedenis van de rivieroverstromingen in Nederland* (Utrecht 1995): 25